

ДЗВОНИК.

О П О В І Д А Н Н Я.

Її звали Наталею. Вона була маленька, їй було тільки сім років. Мати її вмерла років уже з півтора, батько був каліка та ще й п'яниця. П'яницею він був із давна, але поки не був калікою та жива була жінка, то він якось там хозіянував на своєму клаптику землі. Але він, підховзнувши ся, впав на льоду, переломив собі руку і тоді вже мало що міг робити. А тут жінка вмерла. Він зовсім розпив ся, прогайнував господарство, продав землю, зостала ся сама обідрана хатка. Він мало коли бував дома, а в тій хаті сиділа Наталія.

Сиділа й голодувала. Добрі люди помітили, що вона голодує, почали закликати її до себе обідати, а потім якось поклопотали ся за бідну сироту, щоб прийнято її до сирітського дому. Наталію взято, відвезено до губернії і там здано до того дому.

Добрі люди казали, що Наталії буде там краще. Вона й сама силкувала ся так думати, але чогось їй страшно було туди їхати.

Як приїхала, то стало все її життя по новому.

Дома вона голодувала часом, а як не голодувала, то наїдала ся черствого хліба, та порожнього борщу з бураками, бо каша не що дня бувала; а тепер вона могла їсти добру смачну їжу, що дня й скільки хотіла. Дома вона ходила в драній, латаній, та задріпаній одежі, а тут була в неї одежа чистенька — в літку легенька, в зиму тепленька, —

саме добра. Дома вона мерзла в обідраній нечупарній хаті, спала на голому полу, тільки в голови підмостивши поганеньку подушечку, а тут хати були великі, чисті, теплі, і спала вона на мягкому ліжку, засланому тоненькою ряднинкою. Дома її батько п'яний лаяв, а часом і бив, а тут ніхто не бив ся, не лаяв ся: коли що треба було робити чи не робити, то начальниця просто веліла чи забороняла завсїгди спокійним, рівним, однаковим голосом, — вона навіть не кричала ніколи. Се нове спокійне життя в достатках спершу здавало ся Наталії, після її вбогого сїльського життя, якимись розкошами, якимєсь пишним, панським, трохи не царським, життєм.

А все-ж Наталії тяжко було жити.

Чому?

Вона була зовсім чужа серед сего життя.

З самого початку їй довело ся звикати до багатьох річий, цілком їй нових, починаючи з завички їсти мясо не руками, а ножем та виделкою. Вона ніяк не вмїла пристромити шматок мяса в борщі виделкою, а тоді відрізати його ножем: звичайно шматок вискакував з під ножа й з'під виделки і ляпав додолу або на колїна Наталії, чи якій подрузі, а борщ росхлюпував ся на стїл. Обляпана подруга сердилась і казала:

— От ляпало недотепне!... селючка!...

Олександра Петровна, начальниця, завважала Наталії, що так не можна робити, що треба бути обережній та охайній. Дївчина й сама се добре знала, — дак коли-ж вона ніяк не могла керувати тими струментами! Зараз же другого дня вона знову те робила, а Олександра Петровна веліла їй виходити з-за столу і обїдати самій окремо, після всїх. Вона мовчки, покїрно виходила з-за столу і сїдала в куточку. Вона дивила ся на дївчат, як вони в смак обїдали, весело сьміючи ся, як не було начальниці (хоч їм сьміяти ся за обїдом і заборонювано) і дожидала ся своєї черги. Врешті дївчата починали вставати, соваючи та стукаючи ослонами, деякі за-

раз бігли з хати, а деякі залишалися прибирати зі столу; начальниця виходила. Тоді Наталія мусіла йти обідати. Їй хотіло їсти, і вона мовчки сідала за стіл. Діти часто бувають нежалісливі. Обляпана Наталиним борщем подружка, а за нею й ще дехто починали кричати на Наталію:

— Селючка обіда!... ляпало обіда!.. Тікайте, а то всіх пообляпує.

Наталія кидала їсти. Їй було сором, тяжко, хотіло плакати, але вона не плакала, тільки губи в неї тремтіли, і все її обличчя якось кривилося. Вона спускала свої великі, темні очі додолу, і її довгі вій виразно визначалися тоді на зблідлому обличчю. Так вона сиділа мовчки, аж поки дівчата облишували її і бігли в садок. Тоді вона вставала, голодна йшла в якийсь закуточок і ховалася там так, щоб ніхто не бачив, і сиділа доти аж поки гоміно дзенькне дзвоник, кличучи всіх до вечірньої науки. Вона вся здригалася з несподіванки, тоді тихо вставала і йшла...

По трохи вона однак звикла обідати так, як і всі, але дівчата всеж дразнили її ляпалом. Се нечупарне прізвисько ніяк не приставало до її тоненької невеличкої постаті з чорноволосою голівкою, до її замисленого обличчя з великими засмученими очима. Але вже як приложили, то так воно й засталося.

І з одежею клопіт. Се була зовсім не та сільська одежа, що в її звикла ходити Наталія, — та була така проста. А в сій Наталія почувала себе ніяково. Мов руки звязані, ноги спутані. А найгірше спершу було те, що вона не вміла якось сама в неї вбиратися. Копається — копається — і нічого не вдіє. Треба дождитися поки Маринка, подружка до неї трохи прихильна, нособить. Але поки та поспіє, аж тут уже: дзень! дзень! дзень! — кличе дзвоник до сніданя. Поспішається Наталія, руки в неї тремтять... боїться вона спізнитися, бо скоро дзвоник задзвоне, зараз бігти треба.

Та по троху й до одержи Наталія звикла...

Але ніяк не могла звикнути до панської мови. Вона її дуже погано розуміла. Їй казано надіти иньшу „юпку“, а вона не розбірала що се говорить ся про спідницю і вдягала пальто, ту юпку, що зверху вдягають; її посилено „въ чулань“, а вона йшла навмання в якусь хату, бо не знала що воно й де воно той „чулань“; їй велено вчити ся „прилежно“, а вона ніяк не могла зрозуміти — на віщо се вчучи ся треба лежати, коли їй красше сидіти. Богато її подруг колись і самі були такі спершу, але тепер сьміяли ся з неї, а Олександра Петровна звала її нерозумною і казала, що вона зовсім погано вчить ся. Наталя справді погано вчила ся, але не через те, що ніби нерозумна була, ні! Дома вона все розуміла, дотепна була розмовляти, знала безліч казок та пісень. Ніхто з її подруг сільських красше від неї не вмів сьпівати, а казки оповідаючи, вона голосом силкувала ся вдавати тих звірів чи людей, про яких казала. А тут... тут вона була нерозумна, бо ніяк не розуміла тих слів, „що в книзі написано...“ Вивчивши ся врешті читати, вона насьмішила весь клас, бо прочитала: „усердно занялся дьломъ“, а переказала се так: „у середу заняв ся дом.“

— И сгорѣлъ? — спитала ся глузуючи вчителька.

— І згорів... — одказала Наталія, але, почувачи, що щось не так і страшенно червоніючи, зараз-же додала: — Ні, сего в книзі не написано...

Голосний регіт не дав їй далі казати. Увесь клас реготавсь, аж сльози втирав. І в Наталії забреніли на очах сльози, але не з сьміху...

З сего часу її прозвано с середою, а ляпадом звати облишили.

Увесь клас нашорошував уха, як „середа“ вставала проказувати вивчене: вона не тільки погано його знала, а ще й завсїгда казала якусь кумедну нісенітницю, звеселяючи тим нудну лекцію.

А як вона щиро вчила ся ті завдання, скільки вона працювала, щоб їх знати, щоб не бути посьміхом усьому класові! І не могла, досі не могла подужати чужої незрозумілої книжки! І ся книжка робила з її головою щось дивне. Наталія блукала по їй очима й думкою так, як дитина блукала-б серед невідомого безкрайого степу, темної ночі шукаючи шляху до дому. Вона стілько разів помиляла ся, стілько разів її осьміяно за сі помилки, навіть карано, що вона тепер не була певна ні в одному слові, що вона його розуміє як треба. Написано „масло“ — може се й справді те масло, про яке досі знала Наталія, а може й щось зовсім иньше: адже думала вона, що „орать“ — се на полі орати, а сьогодні її вилаяною дурною і сказано, що се значить репетувати. Може й з „маслом“ так буде... І потроху Наталія зовсім перестала вірити своїй голові; вона вірила тільки тому, що скаже вчителька, а своя думка в неї замірала, переставала жити, працювати. Дівчина справді ставала дурною.

Знаючи себе й своє знання, вона бояла ся того класу як огню і тим ще гірше робила собі, бо страх вигонив у неї з голови і те, що там удержувало ся так-сяк. Еге, вона бояла ся класу і вся здригала ся враз, почувши, як ударить голосний дзвоник, наказуючи їй до того класу йти. Дзень-дзень-дзень! — розкотить ся скрізь, а їй так і в'явить ся, як вона стоїть перед учителькою, блідне, червоніє, знову блідне, мучить ся, силкуєть ся щось ізгадати і нічого не може...

Ох, сей уже їй дзвоник! Як він їй унік ся! Він дзвонив на день шіснадцять разів!

Другогож дня, як вона приїхала сюди, її вразив сей дзвоник.

Був ранок і вона ще спала. Їй снило ся рідне село і те, що так часто бувало з нею справді.

Зелена-зелена, квітками змережана лука, і на тій луці вона з дівчатами бігає і граєть ся. Ясно сяє над ними небо, пишно пахнуть навкруги квітки,

всьміхаючи ся до неї своїми червоними, блакитними, жовтенькими блискучими личками... Дзвінко та весело розкочуєть ся по всій луці дитячий гамір, сьміх... І так їм, дітям, гарно, так без міри гарно й весело, що тільки пташкам вільним щебетливим вільнійше і веселійше, ніж їм... Та й вона, Наталя, мабуть уже пташкою стала, бо ось уже вона не на луці, а на вербі гіллястій над водою, — широко-широко розлила ся весняна вода, поняла луки, городи, і верба тая, де Наталя сидить, теж у воді, аж гілля в їй купає... Сидить Наталя й голосно веснянки вигукує:

Розлили ся води
На чотири броди...

І далеко по воді розлягаєть ся тоненький голосок:

Соловей щебече,
Садки розвиває...

Розвили ся садки та густі-густи як ліс. І справді се вже не садок, а ліс густий, а під дубком сидять вони в двох: Наталія та її подруга Оксанка... Се вони сюди заховали ся від батька Наталиного: він прийшов до дому п'яний і хотів Наталю бити, а вона вирвалась і втекла, і тут вони з Оксанкою заховали ся... Вони одна одну так люблять!... Обнявши ся оповідають одна одній про своє горе і щастя. Старша й дужча Оксанка пригортає до себе маленьку Наталю, пригортає й цілує... Ох, як гарно, як люблю!... Коли се відразу як гриміє щось над їми... Озирали ся вони, — аж позад їх батько Наталин п'яний... Скрикнула Наталя як несамовита, схопила ся й побігла...

— Стривай!.. Куди ти?... Чи вона здуріла?

Кільки рук ухопило її, держать. Вона росплющує очи і бачить, що нема ні лісу, ні Оксанки, ні батька, — круг неї дівчата, держать її й говорять:

— Як ісхопить ся сонна!... як побіжить!... чого ти?

Наталя спершу не знає, що їй казати, тоді відмовляє :

— Злякала ся... щось загреміло...

— Загреміло? От дурна! Та тож у дзвоника вдарено, щоб ми вставали.

Озираючись Наталя і бачить, що круг неї дівчата встають, уберають ся... Ще вся тремтючи з переляку, вона й собі почала вбирати ся. Не встигла ще вона гаразд убрати ся, коли се знову несподівано вдарив дзвоник і примусив її здригнути ся...

Тяжко сумний був той день Наталі. Вона почувала всією своєю душею, що минуло ся її щастя, що не побачить вона села рідного, лук квітчастих, гаїв зелених, не обниме її, не пригорне, не приголубить Оксанка... Сльози бризнули з очей у Наталі, як вона згадала Оксанку... Як вона житиме тут без неї? Тут і багато дівчат, та всі вони не такі: всі чужі, нема рідних, нема подружки... Вона втекла від їх, забила ся в куточок і сиділа там мовчки. Діти знайшли її, силкували ся витягти звідтіля, займали її, але вона майже не озивала ся. Деякі сьміяли ся з неї, що така дика, деякі жаліли її, але й ті, що жаліли, не були такі, як Оксанка, і Наталі вони були чужі. Вона сиділа й мовчала. Діти її кинули.

І пішли дні за днями. Серед людей жила Наталя в самотині. Жила? Ні, вона не жила. Вона слухала ся — дзвоника. Дзвоник будив її — вона вставала, кликав снідати — вона йшла, велів учити ся — вона вчила ся, випускав з класу після лекції і знову наказував сідати — вона слухала ся. І так усе: сон, їжа, гулянки, наука — все дзвоник велів, промовляючи своїм гострим, ухови дошкульним, голосом. Тепер у неї не було своєї волі — він усе забрав. А вона не звикла до сего. Вона звикла, рано вставши, вибігати на волю і в весь день робити що хочеть ся: бігати, сьпівати, сьміяти ся, борикати ся, плюскати ся в чистих хвилях оточеної зеленими очеретами річки. Ото життя! А тут нема життя, бо він одняв волю.

Їй стало вже здавати ся, що він живий і що навіть начальниця слухаєть ся його і через те вона така й є завсїди однакова — як годинник. І її, Наталю, дзвоник знає і вмисне так вигукує, бо хоче її дошкулити. Вона, звісно, знала, що се не так, але не могла збути ся тієї думки.

І вона зненавидїла його.

Вона зненавидїла його всїєю своєю душею, всїм серцем, усїма своїми думками. Темними ночами вона думала про те, як його збути ся. Розбити? Алеж він міцний і високо висить. Утекти від його? Не було куди?

Зненависть задавлена почала переміняти ся на сдчай. Ніколи Наталя не вирветь ся з сїєї тюрми, не збудеть ся свого ворога. Хиба що надзвичайне зробить ся: може хата ся, тюрма ся, згорить? Може проженуть її відцїля? Може батько схоче назад її забрати? Може... багато ще де чого думало бідне дівчатко, але нічого того не робило ся, і воно знало, що нічого й не зробить ся. Безнадійність страшна обняла Наталю...

А життя йшло все одним ладом. Вона їла, пила, спала, вставала не з своєї волї, а з чужого наказу. Незрозумїла їй шкільна наука пригнітила їй мозок, упевнила її, що вона, Наталя, дурна, нічого не може сама розуміти і повинна робити одно тільки: питати ся старших та їх слухати ся. Коли хочеш ступнути, то спершу спитай ся, а тоді вже ступни. Інші дівчата часто дурили начальницю, робили крадькома, не питавши ся. Вона так не могла: дуже вже пригнічена в неї голова була. Може ще занадто правдива вона була й занадто полохлива. І вона жила дивним життям: життям без своєї волї й без надії. З покїрним, нерозумним виглядом вона слухала ся всього, що їй велено, не робила нічого, чого їй не наказувано. З подругами майже не грала ся, але часто ховала ся від усїх у саду і сидїла в гущавинї сама нерухомо. Спершу вона ховала ся таким робом, щоб виплакати ся,

а тепер рідко коли плакала, а тільки сиділа й дивилася: як листя зелене коливається, як жучок лізе... Їй подобалося її: їй тоді було спокійно. Подругам і начальниці вона здавала себе байдужною до всього, і дівчата вже подразнили її „сонною середою“ — така вона була з погляду. Хоч вона спала мало: вночі більше лежала тихо, нерухомо і згадувала як листя зелене колывалося, як жучок ліз... Іноді своє село згадувала... В душі маленькій дитячій глибоко й далеко від людського ока ховав свій тяжкий біль. І ніколи не переставало боліти..

У дворі в їх був глибокий, глибокий колодязь. Одного разу, як витягано з його воду, Наталя перехилилася через цямриння і дивилася вниз. Глибоко-глибоко блищала там вода. Як далеко!...

— Не перехилийся, бо впадеш та й утопиш, — сказали їй дівчата.

— То що? — спитала її Наталя.

— От дурна!... То жити не будеш.

Вона знову хотіла сказати: та що? та спинилася й не сказала.

Але другого дня, як нікого поблизу не було, вона знову підійшла до колодязя і почала зазирати в його. Її чогось тягло туди. Саме в сю мить дзвенював дзвоник, і вона аж уся затремтіла. Але дивна річ: з того часу тільки почує вона дзвоника, зараз їй згадується колодязь, і глибоко-глибоко блищить у йому вода. Що як упаде вона в колодязь, то чи довго падатиме поки води досягне?

З того часу думка про колодязь не покидала її. Ворог її, дзвоник, шіснадцять разів на день нагадував їй про його. Як він дзвонив, їй здавалося, що він так і вимовляє: топнись! топнись! топнись! Він з'учив її до цієї думки, і ця думка запанувала над нею цілком.

От тільки що перехилитися через цямриню Олександра Петровна гостро заборонила...

Алеж ця думка так її пече...

Вона мало не зовсім перестала спати за нею.

Запаморочена голова мало що стала розуміти до пуття. Вона не працювала, в її цілком запанувало тільки дві речі: глибокий-глибокий колодіз і заборона перехилити ся в його...

Одного разу Наталя обібрала такий час, що Олександра Петровна сама була в своїй хаті. Вона підійшла до її дверей і постукала в їх. Серце в неї замирало...

— Хто там? — озвала ся Олександра Петровна.

— Се я.

— Хто?

— Наталя...

— Чого тобі? Іди!

Вона ввійшла і стала біля порогу. Олександра Петровна сиділа за столом і щось писала. Її худе, сухе обличчя виразно визначало ся проти вікна своїм профілем. Як і завжди воно було спокійне, без усміху. Наталя стояла й дивила ся на неї.

— Ну, дак чогож тобі? — і начальниця повернула голову до Наталі і, з пером у руці, дождала ся, що та скаже.

— Олександро Петровно, дозвоьте мені втопити ся в дворі в колодізі, — промовила несміло дівчина.

— Що?!

— Дозвольте мені втопити ся...

Олександра Петровна встала, підійшла до неї ближше й глянула на неї.

— Ти хора?

— Ні.

— Дақ щож ти кажеш?

— Я кажу... Я не хочу тут жити... Я хочу втопити ся... Дозвольте мені...

— Не сьмій сего й думати! — аж скрикнула начальниця. (Наталя ще не чула, щоб вона коли кричала). — Бач, що вигадала! Я тобі велю не думати про се ніколи! Чуєш?

— Чую...

— Я тобі забороняю се. Розумієш?

— Розумію.

— Іди!

Дівчина тихо повернула ся й вийшла.

Слідком за нею вийшла й начальниця наказати своїй помічниці, щоб та пильнувала нерозумну дівчину.

Тогож дня колодїзь накрито віком і те віко замкнено.

І тогож дня Наталя занедужала і нездужала довго... хоч і встала...

Року 1897-го в Червігові.

Б. Грінченко.

